

de dood gezien. Niettemin bespeurt men de neiging om ook een eigen positieve betekenis aan het aards bestaan te hechten. De lezers werden dan ook niet tot zelfverachting maar tot zelfaanvaarding aangespoord. Tegelijkertijd lieten de spiegels ook zien hoe de mens idealiter zou moeten leven.

De dissertatie van mevrouw Bange, die voor diegenen, die zich met de laatmiddeleeuwse spiegel-literatuur bezighouden veel (bibliografische) gegevens bevat, roept hier en daar bedenkingen op. De schrijfster vertoont een sterke neiging de onderzochte spiegels in allerlei categorieën in te delen zonder daar verder iets mee te doen. Zo worden — zelfs op twee plaatsen (38 en 225) — de bestudeerde spiegels op grond van tijd en streek van ontstaan, in drie groepen gerubriceerd. Maar hoewel gezegd wordt dat op die manier vergelijkingsmogelijkheden gecreëerd worden, zoekt men in het boek tevergeefs naar een vergelijking van die aard.

Een andere bedenking richt zich tegen hetgeen over de rol van de exempla in de spiegels gezegd wordt. Die zijn 'in de meeste Spiegels nadrukkelijk aanwezig en zeer belangrijk', zo wordt op bladzijde 182 meegedeeld. Maar uit de analyse van de spiegels blijkt dat van de 40 onderzochte traktaten er 21 geen enkele en 8 slechts één of hoogstens een paar exempla bevatten. Een minderheid van de spiegels voldoet aan hetgeen zoeven geciteerd werd. Dergelijke cijfermatige gegevens kan men toch niet afdoen met de verzuchting: '... het wekt veeleer verbazing, dat in een aantal Spiegels totaal geen sprake is van exempelen ...' (184). Veeleer moet men zich afvragen of de exempla wel zo kenmerkend zijn.

Tenslotte is er de vraag voor wie deze spiegels geschreven zijn. Met de schrijfster ben ik van mening dat deze traktaten vooral voor de geestelijkheid bestemd waren. Door prediking en zielszorg zal daarvan het een en ander tot de lekenwereld zijn doorgedrongen. Maar elders in haar boek suggereert zij dat het lezerspubliek aanzienlijk groter was. Op bladzijde 38 wordt gesproken over 'het brede publiek' waarop de schrijvers van de traktaten hun aandacht richtten. Elders (236) leest men dat de auteurs steeds dezelfde thematiek aansneden om daarmee 'de simpele, niet-geschoolde kerkgangers' te doordringen van bepaalde opvattingen. Op bladzijde 249 tenslotte, heet het dat 'brede lagen van de bevolking zich toch kennelijk aangesproken voelden'. Deze voorbeelden en andere passages wekken de indruk dat ook veel leken deze geschriften gelezen zouden hebben. Meer consistentie in het betoog — ook op andere punten — zou de kwaliteit van het boek stellig ten goede gekomen zijn.

C. G. van Leeuwen

A. Attman, *American Bullion in the European World Trade 1600-1800* (Acta regiae societatis scientiarum et litterarum gothoburgensis, Humaniora XXVI; Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, 1986, 115 blz., SEK 90,-, ISBN 91 85252 38 7).

In recente jaren is er een hernieuwde belangstelling voor de rol van het edel metaal in de pre-industriële tijd. Het intercontinentale vervoer van goud en zilver illustreert voor sommigen de homogeniteit van de toen bestaande wereldeconomie en voor anderen juist het ge-

brek aan integratie daarvan. In de internationale discussie mengt zich thans ook Arthur Attman, in leven hoogleraar in de economische geschiedenis aan de Universiteit van Göteborg in Zweden. In dit boekje presenteert hij geen resultaten van eigen primair onderzoek maar eerder een synthese van andermans werk. Met scherpe blik legt hij relaties tussen de produktie in de Latijns-Amerikaanse mijnen, de voortdurende tekorten van West-Europa in de handel op de Oostzee en de aloude extra-economische vraag naar edel metaal in Azië. Hij roept een fascinerend beeld op van een wijdvertakt systeem met perifere gebieden als onontbeerlijke schakels.

Attman besteedt aandacht aan de markten voor edel metaal in Spanje, Portugal, Frankrijk en Engeland en gaat even in op de vraag naar edel metaal uit hoofde van de handel der Republiek. Hij geeft schattingen van de totale uitvoer van edel metaal naar zowel Azië als het Oostzeegebied. Zijn schattingen zijn conservatief maar liggen dikwijls hoger dan wat tot voor kort in de literatuur werd aangenomen. Volgens Attman steeg de jaarlijkse Aziatische invoer van goud en zilver van 4,4 miljoen rijksdaalders in 1600 tot 14,7 miljoen in 1780 terwijl in de Oostzee in laatstgenoemd jaar edel metaal ter waarde van 8 miljoen rijksdaalders benodigd was. Veel ongemunt goud en zilver en Spaanse munten passeerden Amsterdam op hun weg naar de uiteindelijke bestemmingen; hierop duidt het feit dat de aanmunting te Utrecht volstrekt ontoereikend was voor de geraamde uitvoer van edel metaal uit de Republiek.

De opwaartse herziening van de Oostzeese en Aziatische vraag gaat vergezeld van een revisie van de aanvoercijfers uit Spaans Amerika. Doordat Cadiz in de zeventiende eeuw steeds meer edel metaal ontving zijn Hamiltons oude, aan Sevilla ontleende gegevens niet meer adequaat. Er was na 1600 geen afname van de invoer van Amerikaans edel metaal in Europa hetgeen overigens de zoveelste tegenwerping vormt van Hamiltons koppeling van edel metaal en inflatie in de zestiende eeuw. De nieuwe aanvoercijfers komen aardig overeen met Slicher van Bath's recente data over de produktie van de goud- en zilvermijnen. Een vraagstuk van meer technische aard, waaraan Attman wel erg gemakkelijk voorbij gaat, betreft de waardering van de stromen van goud en zilver na 1750 toen een algemene prijsstijging was ingezet in Europa. De lezer blijft zich afvragen of de schattingen van vóór en na 1750 geheel vergelijkbaar zijn.

Belangwekkend maar niet in alle opzichten even overtuigend is Attmans koppeling van twee bronnen tot de Oostzeehandel: de Sonttolregisters en Russische of Poolse handelsstatistieken. Voor het jaar 1787 geven beide bronnen een flink tekort voor Westeuropa dat inderdaad door goud en zilver gedekt moest worden. Hoewel de beide bronnen een tekort van nogal verschillende omvang opleveren, stelt Attman dat zij goed met elkaar overeenkomen. Het verschil schrijft hij toe aan winsten gemaakt door de kooplieden. Enig rekenwerk levert echter een winstmarge op van gemiddeld 14% bij invoer uit de Oostzee. Dat lijkt verdacht veel. Ik denk dat de op zich lofwaardige koppeling van de twee bronnen meer vragen dan antwoorden heeft opgeleverd.

J. Th. Lindblad

B. Cox, *Vanden Tocht in Vlaenderen. De logistiek van Nieuwpoort 1600* (Zutphen: De Walburg Pers, 1986, 192 blz., f39,50, ISBN 90 6011 479 5).

De beide legers vochten 'langen tijt met grote couragie, aleermen kunde mereken, bij wye die victorie soude vallen, heeft eyntlicken Godt de Here d'ouerwinninghe aen Sijne Excellentie gegeuen'. Aldus schrijft Frederik van Vervou, Willem Lodewijks hofmeester, over de slag bij Nieuwpoort (2 juli 1600), het nooit gedachte en allerminst gewenste resultaat van de veldtocht van het Staatse leger naar Duinkerken. Het is duidelijk dat een campagne diep in het land van de vijand het uiterste vergt van de organisatoren. Er dient een tijdschema te worden vastgesteld en de route waarlangs het leger zal optrekken moet worden uitgestippeld. De sterkte van de legeronderdelen dient bepaald en eventueel aangevuld te worden. De behoeften aan mondvoorraad en munitie moeten worden berekend, rekening houdend met het verloop onder de troepen en met mutaties in de voorraden. Die laatste dient men in te kopen en de juiste hoeveelheden dienen op tijd te bestemmer plaatse te zijn. Tijdens de veldtocht moeten de voorraden worden aangevuld en de veranderingen geregistreerd. Man-schappen, paarden, geschut etcetera dienen vervoerd te worden: het leger heeft transportmiddelen nodig. En tot slot spelen bij een amfibische operatie als de tocht naar Vlaenderen er een was de getijden en de heersende windrichting een grote rol. Ook die moeten dus worden ingecalculeerd.

B. Cox heeft in zijn studie over deze tocht juist aan deze logistieke factoren aandacht willen schenken. Overigens 'zonder de continuïteit van de tocht-beschrijving te verstoren' (10). Na korte uiteenzettingen over de politieke en militaire achtergronden en een beschrijving van de natuurlijke gesteldheid van het operatieterrein, volgt het relaas van de tocht naar Vlaenderen. De stof daarvoor ontleent de auteur aan 'contemporaine Noord- en Zuidnederlandse, Spaanse, Franse en Engelse bronnen' (11), waaronder Anthonis Duyck met zijn *Journal* prominent aanwezig is. Nu is reeds lang bekend dat de 'Spaanse' schrijvers voor die zijde veel minder informatie verschaffen dan die uit het noorden van hun kant. Het verwondert mij dan ook enigszins dat de auteur Fruins advies voor een 'opzettelijk onderzoek' in Belgische archieven naar de bewegingen van de vijand niet heeft opgevolgd. Nu komt die vijand er met tien pagina's wel wat bekaaid van af. Maar ook voor de Staatse kant van het gebeuren zou men zich Fruins advies ter harte kunnen nemen. De auteur van deze studie heeft zich mijns inziens — hinkend op twee gedachten? — te veel laten leiden door het verhaal van de tocht. Met een doelbewuster gerichtheid op het logistieke gebeuren, zowel aan Staatse als aan Spaanse zijde, en een daarbij passend onderzoek in eventuele daarvoor in aanmerking komende archieffondsen, had de auteur een duidelijker inzicht kunnen geven in de logistiek van een veldtocht van deze omvang. Aandacht voor de problemen van de tegenstander zou dat beeld gecompleteerd hebben. Die moest immers, zonder voorbereidingstijd, zijn leger in zeer korte tijd verplaatsen van de Maas naar de Vlaamse kust.

Nu volstaat de schrijver met het aanbieden van veel cijfers waar hij eigenlijk weinig mee doet. Zo geeft hij in bijlage 4 (138-145) een reeks getallen aangaande de vivres. Doch aangaande de verzorging van 'de soldaat' verschaft hij geen informatie. De eerste avond na de landing bij Philippine (22 juni) kostte een pot bier bijvoorbeeld zes stuivers, maar een dag later was die prijs al het dubbele. Wijn spreekt in dit verband dan ook van een 'complete biercrisis'. Wat was het effect van de prijsontwikkeling op het moreel van de troepen?